

- Romanou, Katy G. 2010. *Great Theory of Music by Chrysanthos of Madytos translated by Katy Romanou*. New Rochelle – New York: Axion Estin Foundation.
- Valiavitcharska, Vessela. 2013. *Rhetoric and Rhythm in Byzantium: The Sound of Persuasion*. Cambridge University Press.

John Plemmenos

Фахрудин Кладничанин, *Печа*.

Нови Пазар: Академска иницијатива „Форум 10“, 2020, 190 стр.

Ретка су истраживања о муслиманским женама у Србији данас, било са становишта образовања и професионалног усмерења, било са становишта других идентитетских аспеката. Зато је емпиријски материјал сведочења муслиманских жена из Новог Пазара и околине, које Фахрудин Кладничанин представља у овој књизи, добар повод да се о њима прошире сазнања. Књига садржи личну исповест о скидању *пече* (црни вео којим се прекрива лице) двадесет муслиманки рођених у првим деценијама 20. века (1918–1938), на простору Новог Пазара и околине.

Структура књиге је следећа: Уводна реч (стр. 5–6); Закон о забрани ношења зара и фереџе из 1951. године (стр. 7–8); Предговор Свенке Савић (стр. 9–33); Животне приче жена (стр. 35–170); Рецензија Маргарете Башарагин (стр. 171–172); Речник мање познатих речи (стр. 173–180); Литература (стр. 181–182); Информације о аутору (стр. 173) и Табеларни приказ података о свим женама (стр. 185–188).

Након кратке Уводне речи, аутор наводи Закон о забрани ношења зара и фереџе из 1951. године, донет само неколико година након окончања Другог светског рата и почетка изградње социјалистичког друштвеног поретка у Југославији. Закон је донет неколико година након усвајања Декларације о људским правима у свету (1948), коју је и Југославија потписала, што је историјска повезница са оним што се догађало у свету. Аутор стога поставља следеће питање и покушава на њега да одговори: Како се Закон и Декларација међусобно укрштају?

У Предговору, Савић даје сумарни преглед друштвено-историјских околности у којима је донет овај Закон, појашњавајући вредности на којима је власт желела изградити нову државу, а то је политика једнакости полова и одвојеност државе од вере. Држава стога, како наводи, намеће атеистичку верску оријентацију женама. Читаоци имају прилике да посматрају слово Закона на делу, тј. „на терену“, међу женама у Новом Пазару и околини, што је путем анализе показано у два дела књиге. У контексту социјалистичке политичке и друштвене оријентације, Савић уводи читаоце у други део књиге, који чине лична сведочења муслиманки о чину скидања *пече* (*зара*, *фереџе*), ослањајући се на материјал који је аутор прикупио у књизи. Закључује да је основни утисак да су жене доживеле примену Закона као насиље на свом телу и свом избору одевања у јавности. Зато жене сведоче да је за њих тај законски оквир био трауматичан лични догађај у једном драматичном и релативно кратком историјском времену.

Како наводи у Уводној речи, аутор се одлучио да напише овакву књигу као допринос стварању алтернативне историје жена у Новом Пазару и околини – алтернативне оној коју знамо и коју смо током школовања учили, са жељом да њихово присуство кроз историју учини видљивим. У изградњи новог социјалистичког друштва, у ком је религија одвојена од државе, а ради остваривања прокламоване једнакости жена и мушкараца, власт је у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији заузела став да је муслиманку потребно еманциповати у складу с вредностима социјалистичке државе. Наведено је захтевало да се муслиманка „ослободи“ од „симбола потчињености“, видљивим у одећи жена, као што су зар и фереце. Да је власт покривање жена видела искључиво као одраз потчињености и обесправљености муслиманки, потврђује одредба члана 1. Закона о забрани ношења зара и фереце, која гласи:

„Да се отклони вјековна *ознака* потчињености муслиманке, да се олакша жени муслиманки пуно кориштење права извојеваних у Народној-ослободилачкој борби и социјалистичкој изградњи земље и да јој се обезбеди пуна равноправност и шире учешће у друштвеном, културном и привредном животу земље“ (курзив – ауторка Д. П.).

Аутор је користио метод бележења животних прича који се широко примењује у женским и родним студијама у свету и код нас. Овога пута у фокусу је један специфичан догађај у животу жена, а на цео животни век, па можемо рећи да је примењена модификована верзија метода животне приче. Аутор је дао податке о имену, години рођења, месту рођења, месту становања, образовном нивоу, занимању, броју деце и брачном статусу саговорница. У разговорима лицем у лице са женама (неке жене су из круга ауторове ближе и даље родбине), који су снимани на аудио-носаче, аутор је постављао питања која се односе на почетни период деловања Закона и тражио од жена да се сете њиховог личног доживљаја прописане забране ношења зара и фереце. Аутобиографске исповести које су путем овог истраживања стављене пред читаоце показују колико је за муслиманке из Новог Пазара и околине сећање на овај период још увек живо и колико је испуњено емоцијама након пола века. Сећање на дешавања из социјалистичког периода евоцирају догађаје „као да су били јуче“, што је последица присиле којој су жене муслиманке биле изложене како би скинуле *печу* и одвојиле се од дела одеће који су сматрале за део свог идентитета. Наиме, скидање *пече* није само физички чин, него је пре свега, питање промене идентитета жена. Код појединих жена је ова забрана довела до емоционалног слома, јер је *печа* сматрана и делом верског идентитета муслиманки.

Читајући сведочења жена, јасно је да је њихову збуњеност појачавала и кампања за скидање зара и фереце, коју су, осим чланица Антифашистичког фронта жена, спроводили и верски поглавари (хоце). Код куће, притисак на жене да скину *печу* извршили су у великој мери мушки чланови породице, дакле они који у породици имају моћ. Обавеза скидања *пече*, која се у пракси спроводила кршењем основних људских права муслиманки, према исказима интервјуисаних жена, оставила је на њих дубок траг, у тој мери да су је доживеле као крај једног животног периода, након чега живот деле на период пре и после ношења *пече*. Емотивна везаност за *печу*, која је неоспорно представљала део верског идентитета, учинила је да су је поједине жене замениле марамама или шамијама.

Захваљујући пажљиво одабраним питањима која указују на то да аутор слуша али и послушну своје саговорнице, као и поверењу које жене имају у њега, а на основу бројних говорних дигресија саговорница, сазнајемо и о ширем друштвеном контексту, у коме је дошло до скидања *пече*: како су жене живеле пре и након Другог светског рата, какви су били мушко-женски односи у том периоду транзиције у социјалистичко друштво, какав је био положај жена у породици и јавности, и како су жене виделе изградњу нове државе засноване на социјализму.

Корисно је што ће читаоци и читатељке књиге спознати, на основу личног сећања жена, да су и муслиманке у Новом Пазару и околини учествовале у Народноослободилачком рату у Југославији. Пример је Шефика, која о свом учешћу у борбама с поносом каже:

„Три пута сам била рањена. Сва три пута сам рањена на Сутијеску. Била сам пушкомитраљезац. Таманила је нана, сине, непријатеље ка голубове. Ја сам прошла све офанзиве.“

Исповести појединих жена представљају сведочанство о свакодневној борби за егзистенцију и суочавању са животним тешкоћама, како пре рата тако и након њега у разрушеној и опустошеној земљи. Иако без формалног образовања, све жене наглашавају значај образовања жена. Оне које су биле у прилици, пригрлиле су могућност да се описмене и запосле, а које не, учиниле су све да њихова децу стекну образовање. Пример таквог односа је Нура, која каже:

„Посе кат се рат завршио ја сам ишла у школу и завршила сам осмољетку и посе сам ишла на курс, а моја је сестра наставила да се школује. Она је посе ишла у Учитељску школу и она је била учитељица. Ја ти нијесам, ја сам завршила та курс шивења и посе сам се удала и тако то.“

Нура је потом видела као своју обавезу да њена деца заврше школу, што истиче у следећем исказу:

„Моја деца су завршила факултете и раде у своју струку. Ја нијесам била много писмена, ни мој ђавек. Кат ја нијесам могла, моја деца морају да завршавају школе и тако је било. Један ми је син студиро у Загреб, двије ћерке су биље у Сарајево. Да ти рекнем нешто сине, нема шта сретније и боље от писменог инсана. Кат је ђавек писмен и знаван, от тога нема већег богатства. Ја кат ти рекнем, ја сам готова, ал ја знам, кат је инсан писмен, чехре му је друкше.“

За Нурку образовање представља једино право богатство које човек може да поседује, те у том погледу она истиче:

„Тако ми Алаха, нема ништа без школована човека. Када зна да прича, па ти милина да слушаш, да упијаш знање, енергију. Све друго на једну страну, ал школован и паметан инсан, то је богатство, велико богатство.“

Како наводи у свом аутобиографском исказу, Шефика је искористила прилику да се образује и запосли:

„Ту сам кренула у школу и завршила четири разреда. Послије сам отишла у Дервенту и радила сам у творници текстила једно вријеме и онда сам одатле дошла у Вогошчу и ту сам упознала мужа.“

У аутобиографији саговорнице Хатице, истиче се да је запошљавање жена у фабрикама она видела као напредак целокупног друштва: „После су почеле фабрике да раду, па су жене кренуле да се запошљавају, па се бре радило, имало се идаре, могло да се живи.“

С обзиром на то да интервјуисане жене говоре разговорним варијететом који је типичан за њихов крај, уз значајну употребу речи турског порекла, значајно је што је на крају књиге приложен Речник мање познатих речи.

Може се рећи да је књига *Печа* испунила циљ аутора: осим што ће читаоци имати прилику да сазнају како су муслиманке у Новом Пазару и околини на личном плану доживеле промене које је донео Закон о забрани ношења зара и фереце, пружа сазнање о храбрости, борбености и оптимизму муслиманки, значају који оне придају образовању, раду ван куће и модернизацији државе, што је изузетно важно, јер руши постојеће предрасуде и стереотипе о њима као женама чије су активности концентрисане искључиво на приватну сферу.

Фахрудин Кладничанин је књигом *Печа* дао не само значајан допринос разумевању историје муслиманки, него је пружио могућност да их јавност упозна из угла самих жена које су активно учествовале у Другом светском рату и које су својим залагањем, трудом и радом дале допринос изградњи и напретку државе у послератном периоду.

Драгана Пејовић

Пољаница и Клисуре, Грделица, Доња Власина. Насеља, порекло становништва, обичаји. Београд 2018, књ. 37, стр. 758;

Дубочица. Насеља, порекло становништва, обичаји. Београд, 2019, књ. 41, стр. 972.

Едиција Корени. Српске земље. Насеља, порекло становништва, обичаји. Службени гласник – САНУ, приредио Борисав Челиковић.

У оквиру едиције *Корени. Српске земље. Насеља, порекло становништва, обичаји* (суиздаваштво Службеног гласника и Српске академије наука и уметности) објављене су, између осталог, књига 37: *Пољаница и Клисуре, Грделица, Доња Власина* и књига 41: *Дубочица*, које се односе на предеоне целине у ширем залеђу Лесковца. Избор радова и у овим књигама праћен је опсежним поговорима приређивача целе едиције, историчара Борисава Челиковића, који је изложио детаљан преглед истраживања сваке од обрађених предеоних целина, уз подробне животне и радне биографије аутора радова обједињених у књизи.

Истраживања предеоних целина на крајњем југу и југоистоку Краљевине Србије започео је још пре Балканских ратова Риста Т. Николић (1877–1917, рођен у Врању), талентовани географ и антропогеограф, кога је Јован Цвијић сматрао својом узданицом (заједно с Јованом Ердџановићем) у реализацији прокламованог програма антропогеографски истраживања. Р. Николић и Ј. Ердџановић истакли су се још као студенти објављивањем заједничког рада